

УДК. 37.02.022.

DOI:10.58494/esai.24(8).2024.29

Мамашова Гүлүм Сабыровна,
ОшМУ, магистрант
Тойчүев Т.К., ОшМУ, доцент

ТҮШҮНДҮРМӨЛҮҮ КӨРКӨМ ОКУУНУН САПАТТЫК БАСКЫЧТАРЫ

Аннотация. Адам баласынын, айрыкча, балдардын турмушунда китептин зор мааниси бар экендиги далилдөөнү талап кылбайт. Турмуштук тажрыйбасы аз, билим деңгээли чектелген, оозеки жана жазуу речтери жарды окуучуларды “жарыкка” жетелеп чыгарууда, алардын айлана-чөйрөгө, коомго болгон көз карашын калыптандырууда, эстетикалык табитин өстүрүп, ышкысын ойготууда, эркин бекемдеп, адептүүлүккө тарбиялоодо китептин, анын ичинде корком китептин ролу зор. Корком чыгармалар жеке гана булар эмес, билим берүүчүлүк да мааниге ээ. Н. К. Крупская бул туурасында “Балдар адабияты жана балдардын окуусу жөнүндө” деген эмгегинде мындай деп жазган: “Балдардын китеп окуусу жөнүндөгү маселе бул эл маанилүү маселелердин бири. Китеп окуу чондорго караганда балдардын өмүрүндө алда канча зор роль ойнойт. Бала чакта окуган китеп өмүр бою болбосо да, эстеринде узакка чейин бекем сакталат да, алардын келечектеги өсүшүнө таасир берет. Окуган китептери аркылуу балдардын дүйнөгө болгон түшүнүктөрү белгилүү бир ölçөмдө кеңейет. Китептер аларда белгилүү жүрүштүрүштөрдү иштеп чыгарат”.

Бул макалада түшүндүрмөлүү корком окуунун сапаттык баскычтары, алардын окуу көндүмдөрүн арттыруудагы ролу жана бул баскычтарды ырааттуу ишке ашыруунун жолдору тууралуу сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: окуу көндүмдөрү, үндүн тоңу, үндүн күчү, ритмди колдонуу, кептин темпи (тездетүү же басаңдатуу), тыным жасоо, тондун методикасы, окуу, текст, фраза.

КАЧЕСТВЕННЫЕ ЭТАПЫ ОБЪЯСНИТЕЛЬНОГО ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ

Аннотация. Тот факт, что книга имеет большое значение в жизни людей, особенно детей, не требует доказательств. Книга, в том числе художественная, играет большую роль в воспитании у учащихся, имеющих малый жизненный опыт, ограниченный уровень образования, устной и письменной речи, воспитании нравственности, формировании у них взглядов на окружающую среду, общество, воспитании эстетического вкуса и страсти. Произведения искусства имеют не только личное, но и образовательное значение. Н. К. Крупская писала об этом в своей работе “о детской литературе и детском чтении”: “вопрос о детском чтении – один из важнейших. Чтение играет гораздо большую роль в жизни детей, чем у взрослых. Даже если книга, которую Вы читаете в детстве, не является пожизненной, она может длительное время оставаться в памяти и влиять на их будущий рост. Через книги, которые они читают, представления детей о мире расширяются до определенной степени. Книжки развивают в них определенное поведение”.

В данной статье речь идет о качественных этапах объяснительного чтения, об их роли в повышении учебных навыков и путях последовательной реализации данных этапов.

Ключевые слова: учебные навыки, голосовой тон, сила голоса, применение ритма, темпы речи (ускорение или ослабление), пауза, методика тона, чтение, текст, фраза.

QUALITATIVE STAGES OF EXPLANATORY EXPRESSIVE READING

Annotation. The fact that the book is of great importance in the lives of people, especially children, does not require proof. The book, including fiction, plays an important role in educating students with little life experience, limited level of education, oral and written speech, education of morality, formation of their views on the environment, society, education of aesthetic taste and

passion. Works of art have not only personal, but also educational significance. N. K. Krupskaya wrote about this in her work "on children's literature and children's reading": "the issue of children's reading is one of the most important. Reading plays a much bigger role in children's lives than in adults. Even if the book you read as a child is not lifelong, it can remain in the memory for a long time and influence their future growth. Through the books they read, children's ideas about the world expand to a certain extent. Books develop certain behaviors in them."

This article deals with the qualitative stages of explanatory reading, their role in improving learning skills and ways to consistently implement these stages.

Key words: training skills, voice tone, voice strength, rhythm application, speech rate (acceleration or attenuation), pause, tone technique, reading, text, phrase .

Окуу – бул татаал процесс. Окуу жаны маалыматты кабыл алуунун негизги булагы катары каралат. Мектепке окуучулардын окуу көндүмдөрүнө ээ болуусу башка предметтерди ийгиликтүү окуп үйрөнүүгө, өздөштүрүүгө негизги фактор болуп саналат. “Окуу” термини ар түрдүү мааниде колдонулат: тар мааниде алсак – бул, окуу көндүмдөрүн калыптандыруу; окуу техникасын өздөштүрүү; кең мааниде болсо - окуу техникасынын өздөштүрүү менен бирге окуп түшүнүүгө жетиштүү. Биз “окуу” терминин окуу ишмердүүлүгүн бир түрү катары карайбыз [1].

Башталгыч класстардагы окуучулардын окуу көндүмдөрү негизинен адабий окуу предметинде калыптанат жана ал башталгыч мектептеги бардык окуу предметтерин окуп үйрөнүүдө башкы курал болот.

Түшүндүрмөлүү көркөм окуунун сапаттык баскычтары төмөндөгүдөй этаптар менен ишке ашат.

1. Туура окуу
2. Шар окуу
3. Көркөм окуу
4. Түшүнүп окуу

Туура окуу – бул окуп жаткан тексттин маанисине таасирин тийгизе турган (тамгаларды, сөздөрдү так эмес айтуу сыяктуу) бурмалоосуз бир калыпта окуу.

Мында мугалим окуучунун туура эмес окуганынын себебин түшүнүп, каталардын үстүндө иштөөнүн методикасын билгенде гана каталарды ондоо жана алардын алдын алуу үстүндө туура иштей алат:

- окуучуларга түшүнүктүү жана өлчөп-ченелүүчү максаттарды коюу, максат коюуга ар бир окуучуну (үй-бүлөнү) тартуу;

- көп окуу – (окуу сабагында гана эмес) ар бир сабакта беш мүнөттүк окууну уюштуруу;

- окуу сабагына класстагы бардык окуучулардын катышуусун камсыздоо;

- сабак учурунда окуучуларга классташтарынын окуусун байкоо мүмкүнчүлүгүн берүү;

- жаны, окулушу татаал сөздөрдү окуп, талкуулоо;

- бир эле текстти сабак учурунда бир нече жолу кайра окуу, түрдүү окуу ыкмаларын колдонуу;

- окутуунун алгачкы күнүнөн тартып ата-энелерди окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү боюнча бардык процесстерге тартуу: окуу боюнча үй тапшырмаларды аткарууда балага жардам берүү, үй-бүлөдө биргелешип окуу, сөз оюндарын ойноо, уктаардын алдында окуу.

Шар окуу – бул текстти тез жана туура окуу жөндөмдүүлүгү. Шар окуу – окуган сөздөрдү ан-сезимдүү кабыл алууну камсыздандырган тез окуунун түрү. Шар окуган балдар үн чыгарып женил жана көркөм окушат. Алардын окуусу сүйлөшүп жаткан сыяктуу табигый угулат. Шар окууну өздөштүрө элек окуучулар акырындык менен сөздүн артынан сөздү окушат. Алардын үн чыгарып окуусу өзгөрүүгө дуушар болот.

Шар окуу маанилүү, анткени ал сөздөрдү таануу жана түшүнүү ортосундагы байланышты камсыз кылат. Шар окуган балдар сөздөрдү чечмелегенге убакыт коротушпайт,

алар өзүлөрүнүн көңүлүн толугу менен текстке токтотот. Тексттеги идеялар жана алардын билимдерин ортосундагы байланышты түзө алышат. Башка сөз менен айтканда, шар окугандар бир эле убакта сөздөрдү таанышат жана түшүнүшөт. Анча тез окубагандар текстти түшүнүүгө аз көңүл буруу менен өзүлөрүнүн көңүлүн сөздөрдү аныктоого бурушат.

Шар окуу акырындап, бир топ убакыттын ичинде жана маңыздуу практика аркылуу өнүгөт. Окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнү эң алгачкы башкычында окуучуларда оозеки окуу жай жана көп эмгекти талап кылат, анткени окуучулар “кодду гана сындырууну” үйрөнүшөт-үндөрдү тамгаларга байланыштырышат жана тааныш сөздөрдү үндөргө айкалыштырышат.

Окуучулар көптөгөн сөздөрдү автоматтык түрдө тааныган кезде дагы, алардын оозеки окуусу көркөм жана шар болбойт. Көркөм окуу үчүн окурмандар текстти мазмундук үзүндүлөргө бөлө алышы керек. Бул үзүндү фраза жана пунктту камтыйт. Окуучулар сүйлөмдүн ортосунда жана аягында, керек болгон жерде тыным жасоону жана басым менен тонду алмаштырууну билиши керек [2].

Шар окуу балдар бардык сөздөрдү тез жана жеңил окуй алышат, эмне окуганын билишет, сөздөрдүн маанисин билишет жана текстти окуу практикасында колдонушат.

Кээ бир сөздөрдү тез окуй алган окуучулар автоматтык түрдө “тездик менен тактыкты” камсыз кыла алышпайт. Окуучуларга шар окуу боюнча окутуу практикасын алар байланыштуу текстти окуй баштаган учурда сунуштоо маанилүү. Үзүндүлөрдү оозеки окуган жана кайталап окуган окуучулар ушул эле учурда мугалимдин жетекчилиги менен же нускама алгандар эң мыкты окурман боло алышат. Кайталап үн чыгарып окуу сөздөрдү таанууну, ылдамдык жана тактыкты, ошондой эле шар окууну жакшыртат [3].

Көркөм окуу шар окуунун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Көркөм окуу адабий чыгарманы туура, эмоционалдуу жана андап-түшүнүп окууну билдирет. Дал ушундай окуу адабий материалды өздөштүрүүнүн деңгээлин жогорулатып, аны андап-түшүнүүгө жардам берет. Көркөм окуу сөздөрдү туура айтуу жана кеп маданияты менен байланышкан окурмандын минималдык көндүмдөрүнүн калыптануусун талап кылат. Минималдык көндүмдөргө төмөнкү компоненттер кирет: үндүн тону, үндүн күчү, ритмди колдонуу, кептин темпи (тездетүү же басандатуу), тыным жасоо, тондун методикасы (үндү катуу же акырын чыгаруу), логикалык басымдарды жасоо. Кептин жана окуунун көркөмдүгү кептин техникасына – дикцияга, туура дем алууга жана сөздөрдү туура айтууга – таянат [4].

Көркөм окууда логикалык басымды (тексттин маанисине ылайык) туура жана так коюу абдан маанилүү. Сүйлөмгө белгилүү жана так маани берүү үчүн эң маанилүү сөздү үндүн күчү менен белгилеп, башка сөздөрдүн арасынан бөлүп айтуу зарыл.

Тынымдар көркөм жана психологиялык болуусу мүмкүн. Көркөм тыным – бул окурман өзгөчө маани берүүнү, өзгөчө басым коюуну каалаган сөздүн жана фразанын алдындагы пауза. Психологиялык тыным көпчүлүк учурда тексттеги көп чекит менен дал келип, жан дүйнөнүн кандайдыр бир толкундоосун билдирилет.

Интонация кеп маданиятынын бир бөлүгү болуп саналат. Ал жай, суроолуу жана илептүү сүйлөмдөрдү курууда маанилүү ролду ойнойт. Ырларды жана тамсилдерди окууда интонация өзгөчө мааниге ээ.

Түшүнүп окуу – бул окурмандын, тексттин жана мазмундун ортосундагы өз ара татаал байланыш. Ал сөздөрдү таануунун жана кепти түшүнүүнүн натыйжасы болуп саналат. Окуганын түшүнүү көндүмүнө сапаттуу окутуу окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эсепке алат. Чечмелеп окуу баскычынан кийин окууга үйрөтүү процессиндеги маанилүү милдет – окуган тексттин түшүнүүгө: сөздөрдүн маанилерин, сүйлөмдөгү же абзацтагы ойду таанууга үйрөтүү болуп саналат. Текст менен иштөөнүн базалык көндүмдөрүнө ээ болуу менен окуучулар тексттен маалымат ала алышат жана аларды окуу процессинде колдоно алышат. Ошентип окуу “окутуунун предметинен” “окутуу чөйрөсүнө” айланат [5].

Корутунду

Окуу көндүмдөрү бардык окуу предметтерин окуп үйрөнүүдө активдүү колдонулуп, алар аркылуу башка окуу предметтер өздөштүрүлөт. Айрым окурмандар сөздөрдү

автоматтык түрдө бөлөк-бөлөк таанышат же тизмеде ошол эле сөздөрдү эркин түрдө окуй албашы мүмкүн. Сөздөрдү заматта же автоматтык түрдө таануу зарыл, бирок анда окуу көндүмү жеткиликсиз болот. Бул түшүндүрмөлүү көркөм окуунун сапаттык баскычтары бири-бирисиз ишке ашпайт. Алардагы ырааттуулук сакталганда гана биз максатка жете алабыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акунова Б., Чокошева С. Башталгыч мектеп мугалимдери үчүн методикалык колдонмо. – Б.: 2013-ж.
2. Башталгыч класстардагы окууга коюлуучу базалык талаптар // түзүүчүлөр: Токтомаматов А. Д., Абдухамидова Б. А., Тагаева Г. С., Баимбетова Н. К., USAID, «Бирге окуйбуз» долбоору. – Б., 2014.
3. Келгиле окуйбуз! Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн колдонмо. Бишкек– Б., 2017.
4. Назарова Л.К. Обучения грамоте на основе учета индивидуальных особенностей учащихся. - Б.: Мектеп, 1991.
5. Осмонкулов А. Кыргызстанда элге билим берүү иштеринин жана эне тилин окутуунун тарыхынан. - Ф.: Мектеп, 1974.

